

Bárdos Judit

Felhőmennyország és földi pokol

Orosz filmhónap az Örökmozgóban

Néhány éve élő tradíció, hogy az Örökmozgóban januárban orosz filmhónapot rendeznek. A nyugatinál későbbre, január elejére eső pravoszláv karácsony és újév teremti meg az alkalmat arra, hogy a közönség találkozhasson néhány új filmmel, és néhány korábban bemutatottal is. Nem az orosz film egészébe nyerhetünk így bepillantást, ezt a sorozat szerkesztői, helyesen, nem is ígérk – ez ma is túlságosan nagy, beláthatatlan terület – hanem abba a csoportjába, amit egy moszkvai alapítvány („Filmfejlesztési Alap”) gondoz. Mintha nem „a magyar film”, hanem egy stúdió mutatkoznék be...

Természetesen így is képet alkothatunk néhány jellemző tendenciáról. Néhány filmrendező megkísérli, hogy a „amerikai” típusú fogásokkal dobja fel, tegye pörgőssé, érdekessé, sikeressé filmjét. Vlagyimir Jakanyin filmje, a 2005-ben készült *A szerencse fia (Fartovij -- szerencsésebb lett volna A mázlistának fordítani)* az ötvenes években, a Gulágon játszódik. De sem az elején bejátszott, a Gulágról készült dokumentumfelvételek, sem Viszockij dala és képe a falon nem tudja feledtetni a nézővel, hogy gyenge, sematikus művet lát. Ellentétek a politikaiak (utalás a bennfenteseknek: „az ötvennyolcasok”) és a köztörvényesek között, szerelem, szökés, újra fogságba esés, konfliktusmentes együttműködés a parancsnoksággal – hősünk nagy ötlete: a felszíni fejtés sztahanovista módon túlhajtott módszerével kell az aranybányában látványos eredményeket elérni –, és ennek eredményeként szabadulás. Ugyanazok a klisék (például a csoporton belüli szolidaritás és a két csoport közti ellentét ábrázolásában), ugyanaz a dramaturgia (a konfliktusmentességé), mint a sematikus filmekben, például a termelési filmekben korábban

megszoktuk – de ettől a film csak gyenge lenne. Attól viszont már nevetséges is, ahogyan a kaszkadőrök a verekedéseket eltúlozzák, ahogyan minden ötödik percben péppé verik egymást, fogaik potyognak – majd a következő jelenetben nyom nélkül gyógyultan látjuk őket. Túl sok a paradicsomlé, a bunyó, az ökölcsapás. És sajnos, a „romantika” is. Mert szerelem is van ám! A táborparancsnok unokahúga beleszeret hősünkbe. Idill Szibériában: fürdés, boldog lebegés a tisztavizű tóban, szerelem a természet lágy ölén. Majd gyönyörködhetünk az ortodox egyházi esküvő szépségeiben. És akinek ennyi jó kevés: a szabadulás után az ifjú pár még egy kocsit is kap. Így távolodnak szemünk elől a napsütötte tisztáson... Az Örökmozgó értő közönségében visszatetszést keltett ez a film. Nem könnyű a Gulág-témához nyúlni, akár szovjet sablont, akár az amerikai bunyósfilm, akár a gengszterfilm sémáját követve (mintha Bud Spencer és Terence Hill, vagy két rivális gengszterbanda verekednék). Gondolom, az alkotók szeme előtt az utóbbiak lebegtek, az előbbieket inkább közvetve hatottak rájuk. (Nem könnyű, de lehet a tábor viszonyait árnyaltabban ábrázolni – például Alekszandr Proskinnak is sikerült, az *Ötvenhárom hideg nyara (Holodnoje leto 1953-evo goda, 1987)* című filmben – miként azt is, hogyan hatnak ki ezek a viszonyok a szabadulás utáni életre. Emlékeznek Vaszilij Suksin *Vörös kányafájára /Kalina krasznojaja/*)?

A fiatal, magányos könyvtárosnő őszi depresszióját ábrázoló, hangulatosnak induló, a Modern Blues Band által kísért film, a *Hulló levelek blues (Bljuz opadajuscseh lisztjev, Alekszandr Mihajlov rendezte 2006-ban)* is amerikai típusú thrillerbe fordul.

Sokkal jobb azok a filmek, melyek felvállalják, hogy kisebb költségvetésből, kevesebb szereplővel készülnek, de jobban építenek az orosz irodalom és az orosz film hagyományára és a kiváló színészi munkára. Szergej Poljanszkij *Orosz asszonyok (Russzkije babi 2003)* című filmjének nagy része (csak a keret nem) egy isten háta mögötti faluban játszódik, ahol már csak hat idős asszony és egy férfi él. Mintha Valentyin Raszputyin

regényét, vagy valamelyik nyolcvanas évekbeli szibériai íróat olvasnánk, vagy Suksin-filmet néznénk. És természetesen Csehov-drámát is! Hét ember mindennapi tevés-vevése, gesztusai, rítusai. Konfliktusaik, összezördüléseik, mindezek ellenére való összetartozásuk. Mindnek megvan a saját története is – hogyan került ide, a világ végére – de az egész együtt is **egy** hanyatlástörténet. (Sajnos, a kerettörténetben lévő happy-end ezen a filmen is ront egy kicsit.) Látni lehetett két régebbi remek filmet is ebből a típusból. Natalja Pjankova *Boldog újjévet, Moszkva!* (*Sz. Novim godom, Moszkva!*) című filmje (1993) zárt szituációs dráma. Pontosabban nincs dráma, hanem csehovi típusú állapotrajzot látunk. Szilveszteri buli egy moszkvai lakásban, ahová megérkezett Szent-Pétervárról az egyik férfi szereplő húga, Marija. Marija meg akar szerezni egy férfit, az viszont egy másik nőt, aki az egész film alatt részegen, betegen, meztelenül fekszik és oda nem illő dolgokat mond. Két férfi, két nő, szerelem, kétségbeesés, ivás. Mindezt nagyrészt egy tüllfüggönyön át látjuk, félközeli, félhomályban. Nyikolaj Dosztal *Felhőmennyszága* (*Oblako raj*) 1990-ben készült és külföldön is nagy sikert aratott. Vasárnap délutáni unalom egy lakótelepen. Ténfergés a lakásban, összeverődés lent a panelházak közti sivár térségben. Hogy végre történjék valami, Kolja kitalálja, hogy munkaajánlatot kapott a Távols-Keleten. Kézről kézre adják, beszélgetik, kényeztetik, hiszen végre van valami, amiről beszélgetni lehet. Nagy vendégséget rendeznek, mindenki nekiadja féltve őrzött pénzét, előveszi az utolsó üveg pezsgőjét. És így most már el kell indulni, ha nincs is hová... A film csak a leszűkített térben és időben (néhány óra alatt) lejátszódó eseményeket mutatja, mikrorealista módon, a lakoma alatt pedig már szatirikus eszközökkel is, finoman, alig észrevehetően felnagyítva a gesztusokat, kijátszva az elidegenítő effektusokat. Mondanom sem kell, hogy nemcsak az orosz lakótelepeken ilyen az élet, hogy a világ bármelyik nagyvárosában élve magunkra ismerhetünk.

Levetítették Kira Muratovának, a szovjet új hullám egyik nagyasszonyának (Larisza Sepityko mellett) a *Három történetét* (*Tri isztorii*) is. Mélységesen, végletesen keserű három

történet ez **az ember** kegyetlenségéről, a gyilkos ösztönről, a bosszúvágyról. Nemcsak az orosz emberéről, hanem – én úgy érzem – a condition humaine-ről. Muratovát nem kell itt és most, a Filmkultúra olvasóinak bemutatnom. A *Rövid találkozások (Korotkije vsztrecsi)*, Viszockij főszereplésével 1968-ban készült, a *Hosszú búcsúzások (Dolgije provodi)* 1971-ben. Ez a két mű a szovjet mindennapokat ábrázolta csehes, groteszk hangvétellel. És ugye emlékeznek a *Véglgyengülésre (Asztenyicseszki szindrom)*, a rendszer véglgyengülésére a Muratovára jellemző szürreális stílusban (1990)? Ezek a filmek sok szállal kötődtek a szovjet valósághoz. A *Három történet* más síkon játszódik. Világ- és emberképe még általánosítottabban reménytelen.

Talán Muratova is hatott Jelena Ciplakovára, aki *Benned bízom (Na tyebja upovaju)* című, 1992-ben készült, nagyon jó filmjében hasonlóan sötét képet fest az emberi és a női létezésről. Alla egy pályaudvaron szüli meg gyermekét, magára hagyja, öngyilkosságot kísérel meg, elmeosztályra kerül, majd egy pópa tanácsára megpróbál másokon segítve élni, egy árvaházban mások gyerekeit gondozni, nevelni, és ezáltal – ha az emberiséget nem is –, de magát megváltani. Dosztojevszkij tollára méltó hősnőnk sok kegyetlenséggel, részvétlenséggel, önzéssel találkozik a „normális” nők körében, kolléganői között.

A mindennapok ábrázolása, a társadalomkritikai hang, a modern orosz filmben mindig erős „próza” irányzat szintén folytatódott az utóbbi két évtizedben is. Ennek legkevésbé sikerült darabja *A szerencse (Fart, Vlagyimir Jamnyenko, 2006)* című ukrán film, egy helyzetkomikumra épülő vígjáték egy balekról, egy nyertes sorsjegy utáni hajszáról, félreértésekről. A *törvény betűje (Po 206-j)* című film (Vitalij Kolcov, 1990) a gorbacsovi alkoholtilalom alatt játszódik, vidéken, a messze Északon. A „206-os &” (erre utal a film orosz címe) tiltja a részegeskedést. De ha mégis kerül néhány üveg vodka a boltba, letapossák érte egymást az emberek. A betű szerint értelmezett törvény -- egy ambíciózus fiatal újságíró és egy nyomozó buzgólkodása nyomán -- váratlan, senki által nem kívánt

események lavináját indítja el. Vannak humoros epizódok, jó pillanatok, találó a korrajz: ma már nem úgy megy, hogy a párttitkár odaszól a nyomozónak, vagy a bíróságnak, hogyan kell értékelni a tényeket. Engem mégis zavart valami ebben a filmben: az elavult vizuális nyelv. Lehet, hogy retró stílusúnak szánták, de anakronisztikus volt, és inkább az ötvenes évek világát idézte fel a filmkép: az arcok erős kontúrjai, a divatjamúlt ruhák, a hangsúlyozottan, giccsesen szép tájak (az erős rózsaszín égbolt totálja), szembeállítva a naturalistán cuppogó sárba ragadt emberekkel. Nagyon ígéretesnek tűnik a humoráról ismert grúz Gerorgij Sengelaja *A nyughatatlan nyilas (Sztrelec nyeprikajannij)* című filmje, mely fantasztikus kalandfilmbe ágyazza a mai orosz társadalom kritikáját. Ennek vetítésére a filmhónap utolsó napjaiban kerül majd sor.

A jelen ábrázolása az orosz filmnek ma is erőssége, modern hangvétellel és eszközökkel is. Erről ősszel is meggyőződtem, amikor ugyanennek a Filmfejlesztési Alapnak a javaslata alapján, szintén az Örökmozgóban, 1956 évfordulója alkalmából összeállítottak egy sorozatot: három 1956-ban készült filmet, (köztük Grigorij Cuhraj *Negyvenegyedikjét!*, */Szorok pervij/*) és három, 2005-2006-ban készültet. Az *Áldozatot játszva (Izobrazsaja zsertvu, ((Kirill Szerebrjannyikov)* című műben szatirikus eszközökkel elevenedik fel a mai világ: a főszereplőnek az a feladata, hogy a bűnügynek a vádlottak jelenlétében zajló rekonstrukciója során az áldozatot eljátssza. Fekete komédia a javából! A *Kapcsolat (Szvjaz, Dunya Szmirnova)*, a mai menedzservilágban játszódó szerelmi négyszög-történet. Képet ad érzelmekről, a modern életformáról, nem utolsósorban moszkvai és szentpétervári utcákról, hidakról, helyszínekről. A „bitovoj” film hagyományát folytatja („prózaí” film erkölcsrajzzal), nem túl mély, de pergő, üde, kellemes – jó színészekkel, hiteles pillanatokkal és figurákkal (különösen a mellékszereplők között). A *Pityer (Pityer, Okszana Bicskova)* modern narrációjú, szintén gyors ritmusú film mai, a felső réteghez tartozó fiatalokról. Nagy pörgés, sok helyszínváltás, hangos zene jellemzi a filmet, s az ábrázolt fiatalok életét is: sok a

váltás, az impulzus, az utazás, a lehetőség, ám hiányzik a kitartó érdeklődés, a komoly ambíció, a mély érzelem. Nincs feloldás, nincs happy end: a főszereplő pár végül nem találkozik, hanem elmegy egymás mellett a nagy kavargásban.

Visszatérve a januári orosz filmhónapra, tizenhét filmet mutattak be, ezek közül hat készült 2005-2006-ban, néhány pedig abban az értelemben új, hogy még nem játszották Magyarországon. A „régieket” (1990-től) is csak hasonló alkalmakkor, ritkán lehetett eddig látni.

Üdítő volt ezen a szemlén a műfaji sokféleség. A filozofikus, az emberi sorsról általánosítottan szóló és a prózai, társadalomkritikai műveken kívül volt irodalmi adaptáció is: a *Művészet élni Odesszában (Iszkussztvo zsity v Ogyessze)*, Georgij Jungvald-Hilkevics filmje, Iszaak Babel *Odesszai történetek* című műve alapján: életképsorozat, mely az előző századforduló zsidó kultúráját mutatja be, és felidézi a polgárháború viharát is, irodalmi és színházi utalásokban gazdagon (például Benya Krik esküvője Bicska Maxiéra, Brecht *Koldusoperá-jára* utal). Ezt az 1989-ben készült filmet ismeri és szereti az értő közönség: vasárnap délután megtelt a mozi. Volt egy példabeszédszerű, Tarkovszkij-ra emlékeztető hangvételi, a megváltás lehetőségéről elmélkedő, egy remetéről szóló, hajléktalanok között játszódó film, *A vándor (Sztrannyik, Szergej Karandasov)*. Volt a – nemrégiben a televízióban nagy feltűnést keltett, *Az igazi Maohoz* hasonló – pseudo-dokumentumfilm is: *Az első emberek a Holdon (Pervije na Lunye, 2005)*. A film ötven évvel ezelőtti kamerákkal készült, s így régiesre stilizált felvételek, „az NKVD, a Hadügyminisztérium és az ENSZ archívumaiból előkerült”, s így előállított „titkos dokumentumok”, segítségével nyújt „hiteles” bepillantást egy világraszólónak tervezett szovjet holdutazás részleteibe. S volt egy portréfilm is, a szemle nyitódarabja, *„Jancsó Miklós. Megnyilatkozás” (Miklos Jancso. Otkrovenyje, M. Litvjakov, 2006)*, mely főleg Jancsó régi filmjeiből (a *Csillagosok, katonák-ból*, a *Csend és kiáltás-ból*, a *Szerelmem, Élektúra-ból*) kisebb részben az újabbakból vett idézetekből, valamint egy, Jancsó

nemrégiben Szent-Péterváron tett utazását megörökítő képsorból és a vele készült interjúból áll. Egyik alkotója, Mihail Alekszejev, a Filmfejlesztési Alap vezetője résztvett a nyitóelőadáson – csakúgy, mint maga Jancsó – és büszkén mesélte, hogy az első külföldi filmrendező, akiről orosz portréfilm készült, nem más, mint Jancsó Miklós. Érdekes, hogy történelmi és háborús film nem szerepelt a mustrán. Valószínűleg ezek a műfajok ma kevésbé divatosak.

A sorozat – mint említettem – nem mutathatja be az orosz film minden, ma készült, kiemelkedő, a forgalmazásba is majd bekerülő vagy már bekerült darabját. De amit láttam, arról tanúskodik, hogy néhány nagyon jó és sok érdekes, figyelemreméltó film készült Oroszországban az utóbbi másfél évtizedben is.

Filmkultúra, 2007 február